

4. Козовая Л. В Одессе расследуется резонансное дело о незаконном усыновлении новорожденных / Л. Козовая // Правда Украины. – 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravda.org.ua/1555>.
5. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика : проблемы криминализации и пенализации / А. И. Коробеев. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1987. – С. 91.
6. Масликов Д. Торговля детьми : украинский вариант / Д. Масликов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/analytics/2005/04/07/202453.html>.
7. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. – М. : Наука, 1982. – 302 с.
8. Советское уголовное право. Часть Особенная : учебник / под ред. : М. Д. Шаргородский, Н. А. Беляев. – М. : Госюриздат, 1962. – 477 с.
9. Туляков В. О. Основания теории декриминализации / В. О. Туляков // Сучасний вимір держави та права : збірник наукових праць / за ред. В. І. Терентьєва, О. В. Козаченка. – Миколаїв : Іліон, 2008. – С. 476–477.
10. Ухвала Колегії суддів Судової палати Верховного Суду України у кримінальних справах у складі : головуєчого-судді Міщенко С. М., суддів Вус С. М., Школярєва В. Ф. від 22 січня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2036669>.
11. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави : теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. – К. : Атака, 2005. – 332 с.
12. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці / П. Л. Фріс // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1 (2). – С. 19–28.

УДК 343.8

ЩОДО ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ НА ЖИТТЯ ПІД ЧАС ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

THE CONVICTS' RIGHT TO LIFE DURING SERVING OF THEIR SENTENCES

Гальцова О.В.,
к.ю.н., асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена аналізу права засуджених на життя. Аналізуються міжнародні акти у сфері захисту прав людини та національне законодавство. Розглядаються точки зору науковців щодо поняття та змісту права на життя. Вказується, що право засудженого на життя під час відбування ним покарання не завжди дотримується, а у деяких випадках грубо порушується. Сформульовано висновки і пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України.

Ключові слова: право на життя, зміст права на життя, засуджений.

Статья посвящена анализу права осужденного на жизнь. Анализируются международные акты в сфере защиты прав человека и национальное законодательство. Рассматриваются точки зрения ученых о понятии и содержании права на жизнь. Указывается, что право осужденного на жизнь во время отбывания наказания не всегда соблюдается, а в некоторых случаях грубо нарушается. Формулируются выводы и предложения, направленные на усовершенствование уголовно-исполнительного законодательства Украины.

Ключевые слова: право на жизнь, содержание права на жизнь, осужденный.

The article focuses on the analysis of the right to life. It reviews international human rights acts and national laws, provides scientific views on the right to life concept. It is noted that in the last years the penitentiary law experts have also been studying the right to life. This raises a rather pressing concern as convict's right to life is not always respected and sometimes is blatantly violated.

In that regard, the author notes that enactment of the human right to life is mandatory for any democratic and law-based state. This is not enough though. That is why the author focuses on the commitment of the state to create the necessary and sufficient conditions that guarantee convicts preserving of their right to life during serving of their sentences and put in place an effective tool that deters violations.

A particular attention is given to studying and analysis of causes of suicides among convicts. It is said that this clearly constitutes infringement of the right to life on the state's part as the above individuals are controlled by the state and the state is responsible for preserving their right to life by taking adequate measures to prevent suicides among convicts.

Basing on the analysis of the existing penitentiary law of Ukraine, it is concluded that despite the significance and importance of the right to life, it is only guaranteed by the Constitution and still is not addressed as one of the key rights of convicts as required by the Part 1, Article 8 of the Penal Enforcement Code of Ukraine. This gives basis to make conclusions and proposals aimed at improving the penitentiary law of Ukraine.

Key words: right to life, right to life concept, convict.

Право людини на життя закріплене у низці норм Конституції України, відповідно до яких людина, її життя визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); кожна людина має невід'ємне право на життя; ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини (ч.ч. 1 і 2 ст. 27); право на життя не може бути обмежене (ч. 2 ст. 64). Вказані норми є фактичним відтворенням міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини, зокрема таких, як Загальна декларація прав людини (ст. 3); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст. 6); Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 2) та ін. Положення цих вельми важливих норм розповсюджуються на всіх без винятку осіб, незалежно від їх статі, раси, наці-

ональності, стану здоров'я, майнового стану чи ставлення до релігії, у т. ч. й щодо осіб, які відбувають кримінальне покарання.

Оскільки життя людини визнається найбільш цінним з усіх її фундаментальних прав, його досліджували фахівці багатьох галузей гуманітарних наук – філософії, медицини, соціології, а також правових наук, зокрема, теорії права, конституційного права та ін. У своїх наукових працях вони вказують про наступне. В. А. Бачинін вважає, що право на життя є первинним правом людини, а всі інші права та цінності є вторинними щодо нього [1, с. 257]. С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко та І. Я. Сенюга визнають, що право на життя є визначальною передумовою, основою людської гідності, що гарантує недоторканність фі-

зичного існування людини, оскільки життя розглядається як єдине і неподільне благо, яке не підлягає обмеженню [9, с. 287-288]. П. М. Рабінович стверджує, що право на життя належить до фізичних прав (життєвих, вітальних, соматичних), оскільки це право має на увазі забезпечення біологічного, тілесного існування людини, безпечно-психофізичного розвитку [7, с. 12]. В. Ф. Погорілко та В. В. Головченко визнають, що за право на життя людина ні перед ким не є юридично зобов'язаною; тому порушення її фізичної цілісності не може бути зумовлено ані суспільними, ані державними, ані етнічними, ані релігійними або будь-якими іншими цілями чи інтересами [4, с. 13].

Останніми роками науковці кримінально-виконавчого права також досліджують право засудженого на життя, оскільки воно не забезпечується у повному обсязі, про що неодноразово зазначалося ними у своїх наукових працях. Тому, щоб забезпечити право засудженого на життя, необхідно визначити його зміст. На думку фахівців, які досліджували право людини на життя, до його змісту слід включити такі складові: 1) право народитися; 2) право вимагати усунення небезпеки, створеної унаслідок підприємницької чи іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю; 3) право на звернення за охороною і захистом свого життя до державних, недержавних та міжнародних органів і організацій; 4) право на захист і порятунок життя кожної людини як від умисних чи необережних протиправних посягань інших осіб, так і нещасних випадків, що пов'язані з техногенними катастрофами, природними катаклізмами, дією джерел підвищеної небезпеки тощо, уповноважених працівників правоохоронних органів, медичних працівників, а також право на порятунок свого життя іншими людьми відповідно до існуючих у суспільстві моральних і правових норм; 5) право на те, що законодавство не міститиме жодних підстав для свавільного позбавлення людини життя; 6) право розпоряджатися життям на власний розсуд [3, с. 134] та ін.

Виходячи із цього, жодна особа, у т. ч. й така, що відбуває покарання, не може бути позбавлена життя, тому держава повинна покладати максимум зусиль щодо не порушення даного права. Лише нормативне закріплення права людини на життя є недостатнім, хоча й необхідним заходом будь-якої демократичної та правової держави, тому обов'язком держави є реальне створення необхідних і достатніх умов, які б гарантували збереження права на життя людини, у т. ч. й під час відбування покарань, а також розробка та існування дієвого механізму його поновлення у разі порушення.

У міжнародних актах у сфері захисту прав людини передбачена відповідальність держави за порушення права людини на життя. Зокрема, у ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод покладає на державу відповідальність за дії або бездіяльність органів державної влади та посадових осіб (зокрема, органів правопорядку, військовослужбовців та персоналу в'язниць). Тому держава повинна надати пояснення щодо кожного ушкодження, яке виникло під час перебування під вартою або іншого позбавлення волі (цей обов'язок стає особливо важливим, коли засуджена особа померла). Коли засуджений помирає через проблеми зі здоров'ям, держава так само має надати пояснення щодо причин смерті та процесу лікування. За загальним правилом, сам факт, що особи померли за підозрілих обставин, перебуваючи під вартою, має порушити питання, чи виконала держава свій обов'язок щодо захисту права особи на життя; коли особу взяли під варту в доброму стані здоров'я, а згодом вона виявляється мертвою, держава зобов'язана надати задовільне й правдоподібне пояснення причин смерті, без чого органи влади мають бути визнані відповідальними [5, с. 13-14].

Згідно з принципом державної політики України на державу покладається: 1) забезпечення верховенства прав і основних свобод у відносинах із державою; 2) визнання

обмеженості свободи держави, її органів і посадових осіб відповідно до принципу «дозволено лише те, що прямо передбачається законом»; 3) забезпечення захисту людини і громадянина від посягань з боку іншої людини та посягань з боку держави [2]. Тому важливим є закріплення в нормах Основного Закону того, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3); органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19). На підставі цього учені визнають, що на державу покладається відповідальність за прийняття певних правових заходів щодо гарантування права людини на життя, таких як: обов'язок криміналізувати вбивство; обов'язок не позбавляти будь-яку особу життя свавільно; обов'язок відмовитися від смертної кари як засобу кримінального покарання; заборона екстрадиції особи в державу, в якій до неї може бути застосована смертна кара; заборона висилати особу в державу, в якій буде існувати загроза її життю; обов'язок держави забезпечувати захист права на життя за умов, коли існує висока ймовірність абсолютної загрози життю людини [3, с. 134] та ін. Також, відповідно до положень Конвенції, крім обов'язку держави вживати превентивні заходи, спрямовані на захист життя усіх осіб, які знаходяться під її юрисдикцією, до позитивних обов'язків належить також обов'язок проводити ефективне офіційне розслідування випадків позбавлення життя. Проведення розслідування має на меті забезпечення застосування норм внутрішнього законодавства, яке захищає право на життя, та контролю за тим, щоб представники влади несли відповідальність за спричинену смерть, якщо їхні дії мають відношення до справи (п. 89).

Як вбачається, в цілому дані положення знайшли своє втілення у національному законодавстві. Проте право засудженого на життя під час відбування покарання, головною метою якого є збереження життя засудженого, на жаль, не завжди дотримується, а у деяких випадках грубо порушується. На це указують непоодинокі випадки самогубств засуджених та, навіть, їх вбивства іншими засудженими. Наприклад, у 2014 р. в установах виконання покарань України знаходилося 126937 засуджених, померло 911 осіб, вчинили самогубства 55 засуджених; у 2015 р. – із 73431 засудженого померло 792 особи, 34 особи вчинили самогубства, до того ж було вчинено три випадки умисного вбивства засуджених [6]. Незважаючи на те, що працівниками установ виконання покарань проводиться ряд заходів, спрямованих на покращення соціально-психологічного клімату серед засуджених, а також виявлення та усунення чинників, які сприяють формуванню суїцидальної поведінки, існує й низка інших супутніх проблем, які є одними із чинників, що сприяють самогубствам і тому потребують їх відповідного вирішення.

На думку пенітенціарного психолога В. Суліцького, на формування негативних психічних станів, які призводять до суїцидальних спроб, впливають два основні фактори: ізоляція від суспільства (розрив соціальних зв'язків) та встановлені обмеження у поведінці (сувора регламентація повсякденного життя відповідно до вимог кримінально-виконавчого законодавства, та депривація задоволення звичних потреб) та ін. [10, с. 11-15].

Самогубства засуджених під час відбування покарань можуть вчинюватися також: внаслідок неналежних умов тримання, через моральний і фізичний тиск та різноманітні знущання з боку інших засуджених або складних стосунків між засудженими та адміністрацією УВП, що супроводжуються постійним приниженням людської гідності та упередженим й жорстоким ставленням з боку останніх; ненадання необхідної медичної допомоги; внаслідок зараження у місцях позбавлення волі невиліковни-

ми чи іншими тяжкими інфекційними захворюваннями; як наслідок тяжкої праці та відсутності елементарних умов її безпеки та ін., що й свідчить про порушення державою свого обов'язку щодо відповідальності за життя осіб, які перебувають під її контролем.

Також заслуговує на увагу й інша проблема щодо права на життя засудженого, яке закріплене у ч. 2 п. б. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно якої позбавлення життя при запобіганні втечі людини, що законно перебуває під вартою, не є порушенням права людини на життя. А. Х. Степанюк справедливо вказує, що після підписання Україною протоколу № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 28 квітня 1983 р. у зв'язку зі скасуванням смертної кари людей не можна позбавляти життя і за більш тяжкі злочини, ніж при втечі з місць позбавлення волі. Хоча прагнення особи, позбавленої волі, втекти на волю є протизаконним, однак прагнення бути вільним – це природне право людини [8, с. 135].

Отже, право засудженого на життя є одним із його невід'ємних прав, без якого він не може існувати як особистість. Незважаючи на його важливість та значущість, воно знайшло своє нормативне закріплення лише у нормах Конституції України. Як вказує аналіз норм кримінально-

виконавчого законодавства України, право засудженого на життя дотепер не визначене як одне із основних прав засуджених, що містяться у ст. 8 КВК України. На підставі цього пропонуємо удосконалити чинне кримінально-виконавче законодавство України і доповнити вказану норму таким змістом «засуджені мають право на життя».

Вважаємо, що врахування законодавцем нашої пропозиції й закріплення у ст. 8 КВК України права засуджених на життя, вказуватиме на пріоритет загальнолюдських прав під час виконання-відбування покарань. Оскільки засуджені особи перебувають під контролем держави, її обов'язком є збереження життя під час відбування покарань. Це вимагатиме здійснення ефективного кола заходів із боку держави, спрямованих на гарантування та дотримання даного права засуджених. Вказане можливо внаслідок: забезпечення засудженим належних умов утримання та особистої безпеки; гарантованого надання засудженим необхідної медичної допомоги та лікування; забезпечення санітарних умов; попередження серед засуджених самогубств, а також виявлення схильних до самогубств осіб, які можуть заподіяти шкоду власному життю або здоров'ю; наявність необхідної кількості психологів; заборона проводити досліди над засудженими; створення безпечних умов праці та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинін В. А. Філософія права : словник / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К. : Ін Юре, 2003. – 408 с.
2. Про затвердження засад державної політики України в галузі прав людини : Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1999 року № 757-XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 25. – С. 12.
3. Конституція України : науково-практичний коментар / Академія правових наук України. – Х. : Право ; Київ : Ін Юре, 2003. – 808 с.
4. Погорілко В. Ф. Права та свободи людини та громадянина в Україні / В. Ф. Погорілко, В. В. Головченко, М. І. Сірий. – К. : Ін Юре, 1997. – 52 с.
5. Права людини в діяльності української міліції / заг. ред. : О. А. Мартиненко, Є. Ю. Захаров. – К. ; Х. : Права людини, 2010. – 276 с.
6. Протягом 2015 року в установах виконання покарання 34 особи скоїли самогубства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://firtka.if.ua/?action=show&id=100758>
7. Рабінович П. М. Соціальна сутність прав людини / П. М. Рабінович // Юридичний вісник України. – 2005. – № 14. – С. 12.
8. Степанюк А. Х. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України : монографія / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець. – Х. : Кроссруд, 2007. – 184 с.
9. Стеценко С. Г. Медичне право України : підручник / С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, І. Я. Сенюта. – К. : Правова єдність, 2008. – 507 с.
10. Суліцький В. В. Психологічні особливості засуджених-суїцидентів : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук за спец. : 19.00.06 «юридична психологія» / В. В. Суліцький ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2002. – 20 с.